

Доц. д-р Христо Милков

МАКЕДОНИЈА И ЦРУ

(1947–1953)

София, 2021

© Издателство „Изток-Запад“, 2021

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Христо Милков, автор, 2021

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2021

ISBN 978-619-01-0936-5

Христо Мулков

МАКЕДОНИЈА
И ЦРУ
(1947–1953)

Рецензенти
Йордан Баев
Боян Чуков

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение	7
ЦРУ за ВМРО и Иван Михайлов.....	13
Югославските планове за „освобождение“ на Пиринска Македония	18
Съпротива в България и Югославия.....	20
Бежанската дейност в България и Югославия	54
Българската емигрантска общност в Македония.....	56
Обобщаващи доклади за Македония	60
Постройката на железопътни линии, пътища и мостове в България и Югославия	75
Македония между щиковете на Студената война	81
Емблематичната Струмишка гимназия.....	87
МКП и ЮКП.....	90
Македонски въпрос	91
Опозицията в Югославия	95
Избор на нов сръбски патриарх.....	97
Селската опозиция в Македония	100
Общини в Струмишко	102
Индустриализацията на Струмишко	109
Струмишко в пламъка на Студената война.....	121
Югославска официална пропаганда и Македония	149
Македонският въпрос в архива на ЦРУ	163
Титовият режим.....	199
Приложение	215

ВЪВЕДЕНИЕ

На вниманието на читателите представям непубликувани архиви от електронната читалня на Централното разузнавателно управление (ЦРУ), обединени под общата тема „Македония“. Всички те са преминали 65-годишния срок за разсекретяване, но отскоро са качени на сайта на ЦРУ. Обнародването им дава възможност както на специалистите, така и на любителите на историята да се докоснат до една доскоро оградена с бодлива тел територия. Надявам се да представляват интерес както за българския, така и за чуждия читател, защото те хвърлят светлина върху погледа на една от световните агенции, разполагащи с неограничен човешки, материален и финансов ресурс, и то в една пресечна точка на интереси, каквато е Югославия и конкретно Македония.

С редки изключения всички са информационни доклади, но има и меморандум, свързан с текущата разузнавателна дейност, подписан от заместник-директора на управлението, натоварен с тази част. В тях няма посочен нито автор, нито съставител на документа, нито кодово име. В немалко от текстовете има коментари. Прави впечатление, че повечето дати, голяма част от коментарите и всички резюмета са плътно почернени. Дори има случаи, в които от пет коментара четирите са изличени. Ако се сравни съдържанието с наличната дата на разпространение, тя е пренебрежимо отдалечена. Така е възможно да се разгледат процесите в Македония в буквалния смисъл ден по ден и час по час. Докладите не са дълги, рядко надхвърлят 3 страници. Разделени са на кратки и ясни параграфи, които са доста съдържателни.

ЦРУ е координиращ център на гражданското и военното разузнаване и контраразузнаване в САЩ. Контролира се от Съвета за национална сигурност. Създадено през 1947 г. със седалище в Ленгли, щата Вирджиния, то организира разузнавателни действия и тайни операции в целия свят.*

Избраният период е определен въз основа на наличните в читалнята документи, както и от най-горещите събития, беязали ХХ век – краят на Втората световна война, смъртта на Йосиф Висарионович Сталин и краят на Корейската война, определяна като „първата гореща война“.

Агентурната мрежа на ЦРУ в Югославия и в частност на територията на Македония е забележителна. Тя е дотолкова разклонена, че успява да обхване всички съпротивителни движения от върха до редовия боец, политическите сили, цялото общество, от властимащите до опозицията, градското и селско-

* Вж.: Норман Полмар, Томас Б. Алън. Енциклопедия на шпионажа. Изд. „Труд“, София, 2001.

то население, църквата, цялата държава от федералното през националното до регионалното равнище, всички етноси със специфичните им проблеми. Агенцията внимателно следи партийното, кариерното и професионалното развитие на градските и селските дейци, позициите им в миналото и настоящето, постове, които са заемали и заемат, мястото им в партийната йерархия, като специално място се отделя на офицерите и подофицерите от милицията, армията и УДБА. Характерни за ЦРУ са високият професионализъм и разнообразните сведения от различни информатори, които дават възможност за обективност, доколкото е възможно да има такава в условията на все по-разгарящата се Студена война.

Една от най-важните теми е свързана с борбата на българите за отстояване на национално самосъзнание, като са посочени нейните идеи, структури и форми, широката опора сред населението и най-вече сред интелигенцията, както и сред гражданите – свещеници, военни, чиновници, преподаватели, студенти и ученици. Тези доклади съдържат недвусмислени свидетелства за българския дух в Македония и за силното влияние на ВМРО. По темата, свързана с революционната организация, нейното развитие, перипетии и нейните водачи, хронологическата рамка е доста по-разтворена, като се достига още отпреди 1928 г. Тези теми преминават като червена нишка през голяма част от архивите на ЦРУ за Македония. Те дават възможност да се създаде пълноценна представа и от един, доколкото изобщо може да бъде независим и до този момент, непознат източник. Многобройни са документите за революционната организация и нейния водач Иван Михайлов, които обхващат нейната история и я проследяват в един широк и разнообразен вътрешен и международен контекст.

ЦРУ успява да проникне в лагерите и затворите, като Белградския, Скопския централен, Загребския, Идризовския затвор и лагер, който съществува и до днес. Например трима души от Струмишката петорка са лежали в Идризово с присъди между 2 и 5 години. Под бдителното око на агенцията попадат също университетите и гимназиите. Там ВМРО изгражда своите мрежи и структури, установява връзки с други съпротивителни движения.

Пропагандата на ВМРО е насърчавана в гимназиите и университетите от групи по трима членове. Главната квартира на университетския и студентски клон е разположена в Скопие. Той има групи в университетите в Белград и Загреб. Нейните дейци сътрудничат с редица антикомунистически организации: „Злати Орао“ (Златен орел), която има членове навсякъде из Югославия, с две хърватски – „Крижари“ (Кръстоносци) и „Усташи“. Всички анттититовски групи са подложени на жестоки преследвания и репресии от режима на Тито. През периода от 1945 до 1950 г. между 800 и 1000 души са обвинени

ВЪВЕДЕНИЕ

в антикомунистическа или в дейност в полза на ВМРО. Мнозинството са от Скопие или Битоля. Обвинените са разпитвани и съдени в различни райони на Македония, по-късно са или екзекутирани, или са наказани със затвор от 2 до 30 години.

В архивите за освободителните движения се разкрива целият им спектър не само в Македония, но и в Югославия, като тук се представят техните цели. В антикомунистическите организации са включени ВМРО, Национални шиптърски демократи (албанска националистическа организация, чиято цел е анексирането на Косово и Метохия към Албания), „Инджел“ (мюсюлманска антикомунистическа организация), Югославска фракция, в която участват едновременно роялисти и републиканци.

Обект на специално внимание е българската емигрантска общност в Македония. Югославяните се опитват да убеждават македонските българи, че те са на първо място македонци и едва на второ българи и че тяхното бъдеще лежи във „Велика Македония“ под югославска протекция. Те полагат големи усилия, за да изтъкнат предимствата, като училища, вестници и обществени служби, свързани с македонския език, който ще бъде спонсориран от югославското правителство. Югославската пропаганда има известен успех с емигрантите, но те постепенно започват да се отвращават от югославяните, когато разбират, че главният им интерес е да набират бежанци като агенти на разузнаването и пропагандата, които да бъдат изпратени обратно в България.

В доклад от 17 февруари 1950 г., посветен на темата за Македонския въпрос и Югославия, ясно и аргументирано е изложено колко измислен и фалшив е този език и културата, силово налагана от властите. Изключително впечатление прави, че дори сърбите се противопоставят на този изкуствен език. Комунистите създават македонския език. Всички фамилни имена са изменени. Книгите са отпечатани на македонски, който македонците не разбират. Много комунисти се противопоставят на новия език. Чеда Миндерович*, генерален секретар на Югославската писателска лига (Удружение Кнжизевника Югославийе), е решително против македонския език като директор на издателската организация на Сърбия „Просвета“ и отказва да печата книги на македонски. Междувременно взема връх идеята, че македонският език е трябвало да бъде създаван и е бил създаден сега (македонците говорят език, който притежава повече старославянски думи, отколкото сръбският). Той е междинен между сръбския и българския език, но по-свързан с българския език. На този език никога не са били писани книги, откакто македонската интелигенция учеше

* Чедомир (Чеда) Миндерович, политкомисар на 1-ва пролетарска народоосвободителна ударна партизанска бригада на АВНОЮ, писател.

или в България, или в Югославия. Тя учи сърбохърватски език и го прави свой литературен език. След Първата световна война сръбският писател от македонски произход Глигорие Божович* пише няколко труда на македонски, които той, като писател създава самостоятелно. Македонският език в днешно време е създаден от декретите на комунистическия режим. Още по-драстичен е примерът с основаването на Македонската опера. Там бившият диригент на Белградската опера Жока Скруля е повикан да организира новата институция. Македонският министър на просветата изисква всички опери да се пеят на македонски. Въпреки всичките му аргументи и уверения, че другите опери в страната трябва да се пеят на сърбохърватски, се налага „Кавалерия рустикана“ да бъде изпята на македонски. Тогава той се отказва да се бори с новия език въпреки високата заплата и се връща в Белград. Обаче усташкият полковник и бивш водач на шайка военни, Анте-Павеличовият директор на Загребската опера Ловро Матачич, пригажда македонския език към „великия устрем“. Той е диригент на Македонската опера. Идва в Македония право от затвора. А знаем, че с усташите са свързани масови убийства и кланета, изтезания и оставят след себе си общи гробове.

Според същия доклад усилията на Югославската комунистическа партия по отношение на Македония се провалят. Комунистическите опити да създадат „Македонска република“ претърпяха провал. Те създават република без републиканци, социалистическа република без социалисти. Те създават комунистическа власт без политически грамотни комунисти. Те създават език, който никой не разбираше. Те създават държава, чужда на нейните граждани. Гражданите се страхуват от тази държава, те я мразят. Само името е действителност, останалото е измама. Поради тази причина македонците не желаят новата република. Те се оттеглят и чакат. Те мислят, че сегашната ситуация е само един преходен период.

Важно място заемат обобщаващите доклади на ЦРУ, анализиращи с особена задълбоченост политическото и стопанското ѝ положение. Прави впечатление разделът за строителството на железниците, пътищата и мостовете в Югославия, в частност – в Македония, разглеждано успоредно с това на България. Буквално до последния километър е посочена дължината на пътищата, на железниците, а до последния метър – ширината им.

Внушително ядро представляват архивите, свързани със Струмица и Струмишко, разгледани от най-разнообразни гледни точки. Те разкриват не-

* Глигорие Божович – сръбски учител, деец на сръбската пропаганда в Македония, журналист и писател, политик и депутат. Божович е смятан за един от най-значителните сръбски писатели в междувоенния период.

ВЪВЕДЕНИЕ

известни до този момент подробности за кървавите изтезания, на които са подложени студентите, и зловещата екзекуция на Струмишката петорка от УДБА. Разобличени са лъжите, че били убити при „опит за бягство“ – стандартен израз, употребяван от всяка власт, откакто свят светува. Открити са свидетели, които категорично разкриват, че членовете на Петорката са разстреляни, описват техните рани, получени в резултат на мъчения. Има отделен доклад, посветен на реакцията на българското население, което се стича в няколкохилядно погребално шествие, за да изпрати убитите младежи в последния им път. Провалят се опитите на комунистическите управници да сплашат населението и да го принудят под страх от тежко наказание да си остане по домовете. Два доклада са отделени на емблематичната Струмишка гимназия, стълб на българското национално съзнание и българщината, за чието закриване правителството полага неимоверни усилия – отначало наполовина съкращава стипендиите, а след това – с толкова и приема на ученици.

Ето и основните теми, които се очертават в документите, засягащи Струмица и Струмишко – политическото положение и промените в региона, развитието на индустрията и земеделието, създаването на кооперативи, както и обратната тенденция – плановете за разпускането им, производството на наркотици. В подробности е представено развитието на редица струмишки общини. Проследено е както положението в Струмишкия, така и на съседния район Кавдарци, където обект на особен интерес е членската маса на Македонската комунистическа партия.

Развитието на икономиката в Югославия и по-конкретно – Македония и нейните успехи, най-подробно се представят от официалната пропаганда. Читателят е засипван от възходящи показатели за най-различни производства – за индустрия, за тежко и леко машиностроене, за земеделие с продукция на най-различни култури. Описвано е пресушаването на блатата – отвоюването на земята и превръщането ѝ в плодородна почва. Непрестанно се прави сравнение между състоянието на промишлеността и земеделието от преди и след войната. Изобщо темата за официалната пропаганда е обект на траен интерес и в различните доклади са изцяло цитирани статии от най-различни вестници. Така може да се направи съпоставка между фактите и данните, събрани от агентите и информаторите, и официалните източници по едни и същи въпроси.

Към Управлението е създадена Централна разузнавателна група, която доставя военна информация за дислокацията на армиите, надвиснали от различни страни на границата, в най-големи подробности – състава на частите, въоръжението, родовете войски и пр. В част от докладите са представени различни дейности, засягащи фортификация, миниране и разминирание на грани-

цата, маневри. Проследява се нарастването на напрежението в тази гореща точка. Специален доклад е посветен на инфилтрирането на гръцки курсанти от ШЗО „Христо Ботев“ в региона.

Внушителни самостоятелни доклади, представляващи цели раздели, различни гледни точки, са тези, които проследяват отношенията между Тито и Сталин, разрива в Коминформбюро, разцеплението на международното работническо движение. Много богат по съдържание е докладът, който е посветен на икономическото, политическото и социалното положение в Титовия режим.

Разбира се, не всичко в тях е еднозначно и безспорно. Има противоречия както в рамките на един и същ документ, така и между различни документи. Например водачът на ВМРО Иван Михайлов е определен като „някой си“ и като „бивш“, макар ЦРУ да знае много добре кой е той, а нейни организации като Националното политическо движение (след 1953 г. Национално патриотично движение) е сочено само по по-късното название. Много често в докладите липсват или собствени имена, или пък фамилни, като са посочени обстоятелства, свързани с дадена личност, или понякога само име и фамилия. Понякога се достига наистина до драстични противоречия. В един и същ момент според едни доклади Иван Михайлов е убит в сражение с българските сили за сигурност, според други е в Италия, а според трети – в Аржентина.

Поради това, че често имаше противоречия в названията на един и същ топоним, като например град Скопие беше даван като „Скоплие“, Гевгели, който беше споменаван като „Джевджели“, „Джевджелия“ и пр., или пък река Черна, която бе давана като „Црна“, се възприе принципът на осъвременяване на транскрипцията според българските книжовни стандарти. Открих противоречия както вътре в самите доклади, така и между отделните. Има неточно посочени имена и заглавия, свързани с различните етапи на ВМРО. Разминавания имаше и в транскрипциите на фамилията, например един от членовете на Петорката – „Яръмов“, беше изписан като „Жармов“. В бележките под линия авторът пояснява имена, названия и събития.

С квадратни скоби и многоточие са отбелязани заличените части от документите, както датите на съставяне и коментарите. Що се отнася до последните, в един от докладите, посветен на съпротивителното движение във Вардарска Македония, от общо пет коментара три са заличени напълно, както и по-голямата част от четвъртия. В края на всеки отделен източник са представени оригиналното заглавие и изходните данни. Запазено е автентичното графично оформление на документите.

Преводът от английски език е на Христо Милков.